

ΚΩΣΤΑΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ

Ευλόγλυπτες
και ζωγραφιστές
κασέλες
από τους Χιονιάδες
της Ηπείρου

ΕΚΔΟΣΗ
ἐκ Χιονιάδων

Η έκδοση αυτή πραγματοποιήθηκε
με την ευγενική χορηγία
της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων
και του Δήμου Μαστοροχωρίων

© Κώστας Σκούρτης και
περιοδικό εκ Χιονιάδων

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Κώστας Σκούρτης εκτός:
εικ. 15, 16, 17, 18, 119, 120 Στέφανος Τσιόδουλος
εικ. 22, 23, 24, 25, 44 Μπάμπης Καραλής
εικ. 61 Βασίλης Σκούρτης
εικ. 38 Μουσείο Μπενάκη
εικ. 19 ανήκει στον Λουκά Αργύρη
εικ. 4 ανήκει στον Βασίλη Δημητριάδη
(από το αρχείο Γιάννη Τζήμα)

ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Μαρία Ιωάννου

ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΙ

Ιδεότυπο, τηλ. 210-33.03.991

ΦΙΛΜ - ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΜΟΝΤΑΖ

Βασίλης Γραμέλης, τηλ. 210-38.13.838

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Επικοινωνία, τηλ. 210-41.30.901

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

Ι. Μπουντάς, τηλ. 210-52.37.880

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ιδεότυπο και Κώστας Σκούρτης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Ιδεότυπο

Κώστας Σκούρτης

Μπενίση 8, 141 23 Λυκόβρυση
τηλ. 210-28.32.551, 210-28.52.151

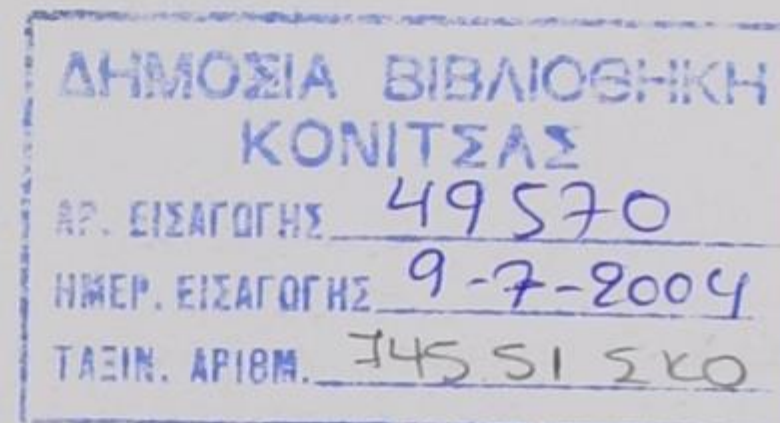
Περιοδικό εκ Χιονιάδων

Χιονιάδες, 440 15 Πυρσόγιαννη Ιωαννίνων

Επιτρέπεται η αναδημοσίευση κειμένων
και φωτογραφιών με την άδεια του συγγραφέα.

ISBN 960-88013-0-3

ΚΩΣΤΑΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ

Ευλόγλυπτες και ζωγραφιστές κασέλες

από τους Χιονιάδες της Ηπείρου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ:

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ

ομ. Καθηγητής Λαογραφίας

ΧΟΡΗΓΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ:

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΔΗΜΟΣ ΜΑΣΤΟΡΟΧΩΡΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΗ

ἐκ Χιονιάδων

ΑΘΗΝΑ 2004

Πρόλογος

Αν μου ζητούσαν να πω, τι **κατεξοχήν** αποκόμισα από τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού, θα έλεγα πως αυτό είναι η συναρπαστική διαπίστωση, ότι στον παραδοσιακόν αγροτικό κόσμο λειτούργησε μια διαδικασία μεταστοιχείωσης αντικειμενικών όρων στέρησης και - όπως λένε οι οικονομολόγοι και οι συναφείς προς αυτούς επιστήμονες- υπανάπτυξης και καθυστέρησης, σε όρους δημιουργίας ενός πολιτισμού, που διακρίνεται από μίαν ανεπανάληπτη αισθητική. Από έναν σκληρό βιοτικό μόχθο άνθιζαν απaráμιλλα κατορθώματα της τέχνης, τόσο στενά, εξάλλου, συνδεδεμένης με τη ζωή, ώστε η ίδια η ζωή (η σκληρή, η στερημένη και, κατά τους ειδήμονες, υπανάπτυκτη και καθυστερημένη) να **περιέχει οργανικά** και μίαν έκτακτη καλλιτεχνική διάσταση. Οι άνθρωποι εκείνοι δημιουργούσαν έναν πολιτισμό, που υπερέβαινε καταρχήν τις δυνατότητές τους· ίσως γιατί είχε βάση της δημιουργίας του το αίσθημα της συλλογικότητας και γιατί έτσι είταν σεμνός (η σεμνότητα είναι πηγή και δύναμη δημιουργίας) και βαθύτατα δημοκρατικός (οι Χιονιαδίτες ζωγράφοι, που υπέγραφαν τα έργα τους, ανέγραφαν τα ονόματα όλων των συνεργατών, ιεραρχικά, ανάλογα με τη συμβολή του καθενός). Οι δημιουργοί εκείνοι είταν απλοί τεχνίτες· και εμείς, όταν μάλιστα λειτούργησαν εκλεπτυσμένα κριτήρια, τους αξιολογήσαμε ως καλλιτέχνες, υψηλής μάλιστα ποιότητας.

Αυτά συλλογίζομαι ξανά, διαβάζοντας στη γεμάτη γνώση και ευαισθησία εισαγωγή του κ. Κώστα Σκούρτη την πληροφορία, πως ο πληθυσμός των Χιονιάδων, ενός από τα πιο μικρά χωριά της επαρχίας της Κόνιτσας, δεν ξεπέρασε ποτέ τις 350-400 ψυχές, που ζούσαν με μίαν υποτυπώδη γεωργία και κτηνοτροφία. Κι όμως, εκεί γράφτηκε ένα από τα πιο λαμπρά κεφάλαια της λαϊκής μας ζωγραφικής (65 Χιονιαδίτες

ζωγράφους παρουσίασε στο γνωστό και σημαντικό βιβλίο του στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο Κίτσος Μακρής· σήμερα, με νεότερες έρευνες, είναι γνωστοί περισσότεροι). Οι άνδρες υποχρεώθηκαν να στραφούν - με τις αναγκαστικές μετακινήσεις τους απ' το χωριό - προς «τεχνικά» επαγγέλματα (ο Βασίλης Νιτσιάκος έχει δημοσιεύσει συναφές άρθρο του σε τεύχος του περιοδικού εκ Χιονιάδων). Η ζωγραφική αναδείχθηκε σε κορυφαίο τέτοιο επάγγελμα (διακόσμηση εκκλησιών και αρχοντόσπιτων - θρησκευτική λοιπόν τέχνη και κοσμική συγχρόνως, κάτι πρωτοποριακό που χαρακτηρίζει τη λαϊκή ζωγραφική της περιόδου εκείνης, που συμπίπτει με την περίοδο της ανερχόμενης αστικής τάξης και του νεοελληνικού Διαφωτισμού).

Ο κ. Σκούρτης, ζωγράφος ο ίδιος, δίνει στοιχεία για τον τρόπο που ασκήθηκε (κατά κανόνα πάνω σε οικογενειακή βάση) η τέχνη των Χιονιαδιτών, για τις τεχνικές, το ύφος της ζωγραφικής τους, τη μαθητεία, τις μετακινήσεις, τον καταμερισμό της εργασίας, τη γεωγραφική εξάπλωση της δραστηριότητάς τους, την αξιολόγηση του έργου του καθενός (παντού υπάρχουν καλύτεροι και λιγότερο καλοί) κ.λπ.

Αλλά στο βιβλίο κατατίθενται οι μαρτυρίες για την επέκταση της επαγγελματικής - καλλιτεχνικής δραστηριότητας των Χιονιαδιτών όχι πλέον μόνο ως ζωγράφων και διακοσμητών αλλά και ως ξυλουργών και ξυλόγλυπτών, χάρη, κυρίως, στο ζήλο αρχικά του μακαριστού πλέον πατρός Γεώργιου Παΐσιου, που είχε συγγράψει την (αδημοσίευτη ακόμα στο σύνολό της) σύνθεση για το χωριό. Μεταφέρονται και οι πολύτιμες πληροφορίες που είχε λάβει ο πατήρ Παΐσιος από τεχνίτες και άλλους πληροφορητές, ορισμένους γεννημένους ήδη στα μέσα περίπου του 19ου αιώνα. Και εδώ το έργο των τεχνιτών μοιράζεται ανάμεσα στο χώρο της εκκλησίας (τέμπλα, αρχιερατικοί θρόνοι κ.ά.), και τον κοσμικό (νυφιάτικες κασέλες, διακοσμημένα ταβάνια κ.ά.).

Συμπληρώνεται έτσι το πανόραμα της καλλιτεχνικής δραστηριότητας των Χιονιαδιτών, γιατί τα έργα των ξυλόγλυπτών (ορισμένοι από τους οποίους είχαν συγχρόνως και ζωγράφοι) δεν ήταν ως τώρα γνωστά, καθώς, όπως παρατηρεί ο κ. Σκούρτης, σχηματικά θεωρούνταν απ' τα Μαστοροχώρια οι Χιονιάδες χωριό των ζωγράφων, ο Γοργοπόταμος των σκαλιστάδων, η Πυρσόγιαννη, η Βούρμπιανη, η Στράτσιανη των πετράδων κ.λπ.

Στο παρόν βιβλίο δημοσιεύονται για πρώτη φορά (με λεπτομερή περιγραφή κατασκευής και λειτουργίας) δείγματα της νυφιάτικης κασέλας, ζωγραφισμένης ή (λιγότερα) ξυλόγλυπτης, που καλύπτουν πάνω από έναν αιώνα (1841-1955)· μιας τέχνης ταπεινής, όπως θα έλεγε ο ποιητής, το μεγαλείο της οποίας, ωστόσο, έγκειται σ' αυτή την ταπεινοσύνη, που καθαγίαζε και συγχρόνως ανύψωνε στο επίπεδο της ομορφιάς

τη βιοποριστική εργασία των ανθρώπων, όταν ακόμα μόνοι τους, με την αμεσότητα της σχέσης τους με τη φύση, ανακάλυπταν αυθόρμητα, εμπειρικά τις αρμονίες των χρωμάτων, των γραμμών, των σχημάτων, των συνθέσεων εκείνης· προωθώντας, όπως είπα, συγχρόνως το φυσικό και στο επίπεδο του **τεχνικού** (καλλιτεχνικού) και ακόμα πιο πέρα ύστερα, του συμβολικού. Συναφώς δίνω μια πολυσήμαντη, κατά τη γνώμη μου, λεπτομέρεια, που υποδηλώνει το βαθύτατα μεικτό χαρακτήρα του ελληνικού πολιτισμού εν γένει, μια σύγκραση, εν προκειμένω, του φυσικού, του κοσμικού (εκκοσμικευμένου) και θρησκευτικού (μεταφυσικού) στοιχείου. Μεταφέρω ακριβώς την αναφορά, όπως την κάνει ο κ. Σκούρτης: «Τα θέματα (ενν. στις ζωγραφισμένες κασέλες) είναι κυρίως φυτικά, όπως κλαδιά, λουλούδια, βάζα και ανθοδέσμες. Στη διακοσμητική σύνθεση υπάρχει ένα κεντρικό θέμα, ροζέτα με άνθη, ανθοδοχείο ή ζωγραφισμένη μορφή, και γύρω περιπλέκονται κλαδιά με ρόδα, φύλλα, αστερίσκους και κόκκινες κορδέλες, που κρέμονται από τα κλαδιά με τρόπο που θυμίζει τα απλωμένα από κορυφές κτιρίων υφάσματα που συνθέτουν τις παραστάσεις των βυζαντινών εικονογραφιών. Και ο υπόλοιπος φυτικός διάκοσμος των κασελών συναντάται σε διακοσμημένα τμήματα τοιχογραφιών, ενώ παρόμοια άνθη υπάρχουν ως κεντήματα σε άμφια ιεραρχών και σε υφάσματα. Τα άνθη, για παράδειγμα, που ζωγράφισε ο Σωκράτης Ζωγράφος στο ένδυμα του Αγίου Βησσαρίωνα στην Κοίμηση της Θεοτόκου στην Καμπή Άρτας ζωγραφίστηκαν σε διάφορες κασέλες από τον ίδιο στους Χιονιάδες και αλλού».

«Η έρευνα θα συνεχιστεί, και ελπίζουμε κάποτε το έργο τους να γίνει γνωστό στο σύνολό του» γράφει καταλήγοντας ο κ. Σκούρτης, αναφερόμενος στους Χιονιαδίτες λαϊκούς καλλιτέχνες.

Ευλογημένοι να είναι τέτοιοι άνθρωποι (μάλιστα νέοι, αυτό είναι έξοχο!), που σε τέτοιους καιρούς, ιδιότυπων, ύπουλων χαλασμών, έχουν αποφασίσει να περισώσουν ό,τι μπορούν από τα ιερά και τα όσια του λαού, τα οποία βρίσκονται εδώ και καιρό στη ζώνη, όπως λέμε, υψηλού κινδύνου*.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ

ομ. Καθηγητής Λαογραφίας

* Επειδή αγαπώ ιδιαίτερα τους δασκάλους, ομολογώ πως με συγκίνησε πολύ η πληροφορία, πως η επικείμενη μετατροπή του κλειστού από το 1966 σχολείου του χωριού σε Μουσείο Χιονιαδιτών Ζωγράφων οφείλεται στον οραματισμό και την πρωτοβουλία του συνταξιούχου δασκάλου Ευριπίδη Ζωγράφου.

Εισαγωγή

Οι πλουμισμένες κασέλες που στόλιζαν τα περισσότερα σπίτια των Χιονιάδων και διατηρήθηκαν ως σήμερα, φθαρμένες, έστω, και έχοντας χάσει τη χρηστικότητα και τη σημασία τους, διατηρούν ακόμη την ομορφιά και τις αναμνήσεις του παρελθόντος. Για την κατασκευή και το στόλισμά τους φρόντιζαν οι ξυλουργοί και οι φημισμένοι λαϊκοί ζωγράφοι του χωριού, που το έργο τους ξεπερνά τα όρια της τοπικής πολιτιστικής παράδοσης και καταλαμβάνει μια σημαντική θέση στην ιστορία της Ελληνικής λαϊκής τέχνης.

Η έκδοση του βιβλίου *Ξυλόγλυπτες και ζωγραφιστές κασέλες από τους Χιονιάδες της Ηπείρου* εντάσσεται στο πλαίσιο των προσπαθειών για τη διάσωση και ανάδειξη της πλούσιας πολιτιστικής κληρονομιάς του μικρού χωριού, στην οποία πρωτοστατεί το περιοδικό *Εκ Χιονιάδων*.

Η νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων και ο δήμος Μαστοροχωρίων μας συμπαραστάθηκαν πρόθυμα, και με την οικονομική τους συμβολή πραγματοποιήθηκε η έκδοση. Ιδιαίτερα ευχαριστούμε για αυτό το νομάρχη κ. Αλέξανδρο Καχριμάνη και το νομαρχιακό συμβούλιο καθώς και το απερχόμενο με επικεφαλής τον κ. Νίκο Ζαρμπαλά, επίσης το δήμαρχο Μαστοροχωρίων κ. Κοσμά Σδούκο και τον προηγούμενο κ. Γρηγόρη Παπανώτη, καθώς και τα δύο δημοτικά συμβούλια. Ευχαριστούμε επίσης την πρώην νομαρχιακή σύμβουλο κ. Ελένη Παπαμιχάλη για τη μεγάλη συμπαράστασή της, τους φίλους: Βασίλη Παπαγεωργίου, που συμμετέχει σε κάθε πολιτιστική δραστηριότητα που αφορά στην περιοχή, Νίκο Παπαδιαμάντη, υπάλληλο της νομαρχίας και δημοτικό σύμβουλο, και Αποστόλη Ζώτο, που μας αφιέρωσε το ποίημά του. Πολύτιμος συνεργάτης υπήρξε ο πρόεδρος του πολιτιστικού συλλόγου Χιονιάδων Βασίλης Σκούρτης.

Ιδιαίτερη τιμή για μας αποτελεί η συγγραφή του προλόγου από τον ομ. Καθηγητή Λαογραφίας κ. Μιχάλη Μερακλή τον οποίο και ευχαριστούμε πολύ.

Τα έσοδα από την πώληση του βιβλίου θα διατεθούν στον πολιτιστικό σύλλογο Χιονιάδων για τη συνέχιση των εκδόσεών του.

Ὡδὴ σὲ νυφικὴ κασέλα

Καὶ πρόσεξε μὴν τὴν παραγγεῖλεις
στὴν Πόλη

καὶ τὴ Βενετιά
στὶς γέφυρες τὶς σκοτεινὲς τοῦ
Δουνάβεως

μακριὰ στὸ Βουκουρέστι

—κι ἄς ὠρύεται ὁ Τσέλαν—

πάρεξ σὲ Χιονιαδίτη μάστορα
μὲ τὴ σελήνη στὸ σελάχι
καὶ μουγγὲς νύχτες τοῦ Γράμμου
ἔνοχα μὲ ἰώδιο καὶ κοντύλι χρυσὸ
ἱστορημένες στὸ στῆθος του.

Τὶ ὠραία
τὴ χαρὰ νὰ δώσεις στοῦ ξύλου
τὴν εὐλάβεια

ῥοχα προπατορικὴ
ἐγκαυστικὸ κόκκινο
ζάμπλουτο μπλὲ Σαρανταπόρου
ποὺ θέλησε ὁ καιρὸς
τὸ φῶς ἄστρου
ποὺ μὲ τὸν ἐναέριο χάθηκε νόστο
χελιδόνας.

Ἀρώματα ἀπ' τὸ Ἰσπαχὰν νὰ κρύβεις
μέσα

τὴν ἀσημὶ κατάνυξη τοῦ καθρέφτη
χτένι νεόνυμφο ποικιλίες ρόδων
μετάξια ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ
κορμιοῦ σου.

Ὑστερα ξαφνικὸ βοριά νὰ φυλάξεις
μιὰν ἐξαιρετὴ λήθη
ἔρωτα μὲ ἱλιγγο κοιτάσματα πένθους
εὐώδεις κεραυνοὺς τῆς ἀνοιξέως

βαθιὰ νὰ ἀφουγκράζεσαι
γυλέκο πρώτου ἐραστῆ
τὴ δόλια πίκρα τῆς πεθερᾶς σου
χρυσοποίκιλτη γραφὴ ἀπὸ τὰ Γιάννενα

Ἑρινύες

Καὶ πὲς του μὴν ξεχάσει στὴν
ὄψη

νερὰ κρυστάλλινα
δροσάτα τσαμπιά
σπαρτὰ
νεοσύλλεκτες φρέζιες
κουτσουπιὲς ροζ ἀνθύλια
κύλικες,
λελέκια,
ἀτελεῖς γραμμές,
πουλιὰ διαβατάρικα
ἀγκάθια
βηματισμοὺς ἀλόγων
αἱμάτινη βροχή,
ἀνεμοζάλη,
θάνατον
κομῆτες μιὰν ἀνοιξιὰτικὴ νύχτα.

6-14 Μάη 2002

Ἀπόστολος Ζῶτος

Εικ. 1 Χάρτης της περιοχής των Μαστοροχωρίων

Ευλόγλυπτες και ζωγραφιστές κασέλες από τους Χιονιάδες της Ηπείρου

Οι Χιονιάδες

Οι Χιονιάδες είναι ένα μικρό ορεινό χωριό χτισμένο σε υψόμετρο 1.150 μέτρων πάνω στον ευρύτερο ορεινό όγκο του Γράμμου. Είναι πολύ κοντά στα σύνορα με την Αλβανία. Βρίσκεται σε ένα περιβάλλον σπάνιας φυσικής ομορφιάς. Περιβάλλεται από δάση κυρίως οξιάς και έχει άφθονα νερά, που σχηματίζουν μικρούς λάγκους και χύνονται στον Σαραντάπορο, τον παραπόταμο του Αώου ποταμού.

Στο κέντρο του χωριού και σε περίοπτη θέση, πάνω σε βράχο, είναι χτισμένη η εκκλησία, ο Άγιος Αθανάσιος. Η πλατεία του χωριού, στο μεσοχώρι, είναι πλακόστρωτη, με ψηλά πέτρινα πεζούλια, όπως επιβάλλει το επικλινές έδαφος, με τη βρύση και τον απαραίτητο πλάτανο. Στο πάνω μέρος της πλατείας βρίσκεται το κλειστό από το 1966 σχολείο, στο οποίο πρόκειται να στεγαστεί το Μουσείο των Χιονιαδιτών Ζωγράφων.¹ Υπάρχει ακόμη ένα πέτρινο κτίριο, το παλιό σχολείο, το οποίο στεγάζει το γραφείο του συμβουλίου του δημοτικού διαμερίσματος Χιονιάδων, και δίπλα του το μοναδικό κατάστημα, το καφενείο του χωριού. Τα σπίτια του χωριού είναι πετρόχτιστα και απλώνονται σε δυο μαχαλάδες εκατέρωθεν της πλατείας.

¹ Ο οραματισμός και η πρωτοβουλία για την ίδρυση του Μουσείου ανήκουν στο συνταξιούχο δάσκαλο Ευριπίδη Ζωγράφο.